

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.112>

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Лоза Т.В.,

здобувач Державного податкового університету

ORCID: 0000-0001-8410-2298

Лоза Т.В. Проблеми організації судово-експертної діяльності в Україні та шляхи їх вирішення.

Стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів організації судово-експертної діяльності в Україні, визначенню шляхів їх вирішення. В ході проведеного аналізу були встановлені наступні напрями в яких фіксуються недоліки організації судово-експертної діяльності в Україні: фінансування; методичне забезпечення; кадрове забезпечення та правове регулювання судово-експертної діяльності. Оновлення організації судово-експертної діяльності є нагальною необхідністю, зумовленою структурними змінами, викликаними, у свою чергу, проведеною широкомасштабною судовою реформою.

Зроблено висновок, що важливо встановити уніфікований методичний підхід до проведення судових експертиз, який буде гарантією надійного та ефективного функціонування цього невід'ємного елемента кримінального, адміністративного, цивільного та ін. форм судочинства. Запропоновано покращити систему державного управління судово-експертної діяльності шляхом створення державного органу відповідального за формування державної політики у сфері судово-експертної діяльності. Відзначено, що повноваження цього органу повинні мати не рекомендаційний, а обов'язковий характер. Запропоновано змінити підхід до фінансування судово-експертної діяльності в Україні: здійснити оптимізацію кадрів суб'єктів судово-експертної діяльності, що дозволить підвищити оплату праці державним експертам; визначити економічно обґрунтовану нормативну вартість однієї експертної години; дозволити недержавним експертним установам проводити судові експертизи у кримінальних провадженнях за дорученням слідчого, дізнавача, прокурора, суду та у справах про адміністративні правопорушення. Наголошено на необхідності: реформування законодавства, в напрямі прийняття оновленого базового закону, який буде визначати правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності в Україні; модернізації та вдосконаленні матеріально-технічної бази державних спеціалізованих установ; шляхом вироблення та впроваджен-

ня загального освітнього підходу розширити та уніфікувати професійні компетентності судових експертів.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, судова експертиза, організація діяльності, кримінальний процес

Loza T.V. Problems of the organization of forensic expert activity in Ukraine and ways to solve them.

The article is devoted to the study of problematic aspects of the organization of forensic expert activity in Ukraine, to the determination of ways to solve them. In the course of the conducted analysis, the following directions were established in which the shortcomings of the organization of forensic expert activity in Ukraine are recorded: financing; methodological support; human resources and legal regulation of forensic expert activity. Updating the organization of judicial expert activity is an urgent necessity, caused by structural changes caused, in turn, by the large-scale judicial reform. It was concluded that it is important to establish a unified methodical approach to conducting forensic examinations, which will be a guarantee of reliable and effective functioning of this integral element of criminal, administrative, civil, etc. forms of justice. It is proposed to improve the system of state management of forensic expert activity by creating a state body responsible for the formation of state policy in the field of forensic expert activity. It was noted that the powers of this body should not be of a recommendatory nature, but of a mandatory nature. It is proposed to change the approach to the financing of forensic expert activity in Ukraine: to optimize the personnel of subjects of forensic expert activity, which will allow to increase the remuneration of state experts; to determine the economically justified normative cost of one expert hour; allow non-state expert institutions to conduct forensic examinations in criminal proceedings on behalf of the investigator, inquirer, prosecutor, court and in cases of administrative offenses. The necessity of: reforming the legislation, in the direction of adoption of the updated basic law, which will determine the legal, organizational and financial basis of forensic expert activity in Ukraine,

is emphasized; modernization and improvement of the material and technical base of state specialized institutions; by developing and implementing a general educational approach to expand and unify the professional competencies of forensic experts.

Key words: forensic expert activity, forensic examination, organization of activity, criminal process.

Постановка проблеми. За даними World Population Review, Україна в 2022 році посіла 57 місце (зі 136) в списку країн з найвищим рівнем злочинності. За об'єктивним даними, серед вторинних причин «розквіту» злочинності в Україні є низька ефективність її розкриття, яка пов'язана з недостатнім використанням у кримінальному процесі результатів судових експертиз, неналежною оцінкою висновків експертів, процесуальними та організаційними проблемами призначення і проведення експертиз тощо. Зважаючи на зазначене, актуальним є науковий пошук дієвих шляхів вирішення проблем організації судово-експертної діяльності в Україні.

Проблематикою призначення та проведення експертиз в кримінальному судочинстві займалися багато вчених, таких як Р.С. Белкін, А.Ю. Габрелян, А.В. Дулов, К.Б. Каліновський, О.М. Качалова, Н.І. Клименко, В.П. Колонюк, Л.М. Лобойко, А.В. Смірнов та ін.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів організації судово-експертної діяльності в Україні та пошук дієвих шляхів по їх вирішенню.

Виклад основного матеріалу. Проведення судових експертиз – це складний та багатоплановий процес, який вимагає: суворої правової регламентації; перевіреної часом методології та експертів, носіїв необхідних для здійснення експертиз навичок. Проте в наш час стрімкої інформатизації й технологізації суспільства з'являються нові види злочинів, розслідування яких потребує нестандартних підходів. При цьому судово-експертна діяльність стикається з низкою серйозних викликів як на рівні методології, так і в організаційному плані. Розглянемо їх детальніше.

1. Брак фінансування.

В Україні, і в європейських країнах ефективній організації роботи судово-експертної діяльності перешкоджає недостатнє фінансування. Проблема нестачі фінансування в Україні серйозно обмежує процес здійснення правосуддя та розслідування злочинів. Аналіз фінансового забезпечення судово-експертної діяльності в Україні виявив систематичний дефіцит фінансування, особливо в розрізі операційних та матеріальних потреб експертів для проведення експертиз.

Для якісного виконання своїх обов'язків експерти потребують спеціалізованого обладнання, оснащених лабораторій та систематичного підвищення кваліфікації. На сьогоднішній день

через брак фінансів, основний наголос робиться на самоосвіту, несистемне підвищення рівня професіоналізму експерта. Якщо для державних експертів підвищення кваліфікації, згідно законодавства, повинно здійснюватися на курсах і в спеціальних закладах відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, то приватні експерти підвищують свою кваліфікацію власним коштом, а не за допомогою експертних установ. Варто зазначити, що термін дії Свідоцтва для експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, обмежується трьома роками і може бути продовжений після підтвердження експертом відповідної кваліфікації. Вартість такого підтвердження складає від 30 до 80 тис. грн. в залежності від експертної спеціальності. Що стосується державних експертів, то вони також мають обмежену можливість підвищення своєї кваліфікації за рахунок держави. У зв'язку з недостатнім фінансуванням профільні навчальні заклади скорочують програми підвищення кваліфікації, зменшують кількість місць для навчання, зарезервованих для державних експертів.

З урахуванням швидкого розвитку технологій і цифровізації, появи нових методик дослідження а також нових видів злочинів, експертним установам необхідно систематично оновлювати як технічне обладнання (в тому числі лабораторне), так і програмне забезпечення [1]. Проблема ускладнюється тим, що згідно ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз [2]. Отже, недержавні судово-експертні установи, зважаючи на законодавчі обмеження не зможуть задовільними попит на експертизи, виникаючий при розслідуванні злочинів, які повинні проводити тільки державні установи. А держава, в силу об'єктивних причин, нестачі коштів, не може в повному обсязі фінансувати розгалужену систему державних спеціалізованих установ. На сьогоднішній день в державі функціонує 7 відомчих державних судово-експертних установ (Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства оборони України, Державної прикордонної служби України та Державного бюро розслідувань), тобто, у кожному Міністерстві чи відомстві є своя «кишенькова» експертна служба. А це більше 40 юридичних осіб, які потребують значного фінансування. Відповідно у кожній відомчій установі свої експертно-кваліфікаційні комісії, свої навчально-наукові бази, свої програми підготовки експертів, свої облікові бази, реєстри, свої розроблені методики, свої відомчі інструкції,

які регламентують процес проведення судових експертиз [3]. Брак фінансування вже спричиняє затримки при проведенні експертиз і, отже, при розслідуванні кримінальних проваджень. Терміни досудових розслідувань збільшуються, судові процеси затягуються, що прямо порушує положення ч. 2 ст. 113 Кримінального процесуального кодексу України, згідно з якою будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невинуватої затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням цього Кодексу [4]. Зазначимо, що затягування експертиз не забезпечує «швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду», що визнається вітчизняним законодавцем одним із завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України).

Багато державних і приватних судових експертів в Україні стикаються з низькими заробітними платами, що вже призвело до відтоку кваліфікованих фахівців за кордон та загального погіршення якості проведення експертиз у країні. Якомога швидшого вирішення вимагає визначення економічно обґрунтованої нормативної вартості однієї експертогодина. Згідно п. 12. Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 р. № 710 [5], вартість проведення експертиз, що призначаються у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення, та досліджень за матеріалами кримінальних проваджень, що призначаються органами досудового розслідування, прокуратури та суду, визначається відповідно до нормативної вартості однієї експертогодина у державних спеціалізованих установах судової експертизи, що становить 143 гривні, та з урахуванням фактично витраченого часу на проведення судової експертизи. Наказом Міністерства юстиції України «Про встановлення вартості однієї експертогодина у 2023 році» від 16.01.2023 р. № 230/5 [6] з урахуванням індексу споживчих цін за 2022 рік вартість однієї експертогодина була визначена у розмірі 238,98 грн. За максимальної завантаженості експертизами (22 робочі дні на місяць, 8 годин на день) експерт може розраховувати на заробітну плату трохи більше 42 тисяч гривень. При цьому ні державний, ні приватний експерт не отримує такої заробітної плати. Її розмір залишається в діапазоні від 16 до 20 тис. грн. Слід зазначити, що експерт

фізично не може приділити весь свій робочий час проведенню експертиз. Так, організаційні питання експертної діяльності (оренда приміщення, договірна робота, реклама, участь в семінарах, конференціях, представницькі питання і т.д.) складають близько 50-60 % робочого часу приватного експерта [7]. Що стосується державних експертів, то тут ситуація схожа. Державний аудитор ефективності управління науково-дослідними установами судових експертиз неодноразово засвідчував, що зазначена вартість не відповідає реальним витратам на експертні послуги, що надаються експертними установами, що включають заробітну плату, відшкодування вартості комунальних послуг та утримання нерухомого майна, витратні матеріали тощо, не компенсує витрат, а оновлення матеріально-технічної бази здійснюється за рахунок коштів спеціального фонду. В одному з останніх рішень Рахункової палати («Про розгляд Звіту про результати аудиту ефективності управління науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України, що має фінансові наслідки для державного бюджету» від 23.12.2022 р. № 28-1 [8]), наголошується як на незадовільному стані фінансування державних спеціалізованих установ, так і на необхідності визначення економічно обґрунтованої нормативної вартості однієї експертогодина експертиз та експертних досліджень, що призначаються у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення, а також досліджень за матеріалами кримінальних проваджень, що призначаються органами досудового розслідування, прокуратури та суду.

Відтоку кадрів продовжує сприяти агресія Російської Федерації проти України [9]. Досвідчені кадри, кадри зі знаннями іноземних мов, які мають міжнародні сертифікати, що підтверджують їх кваліфікацію на міжнародному рівні тощо, у перші місяці конфлікту залишили країну і цілком комфортно облаштувалися на нових місцях. На кінець 2021 року в Україні налічувалось близько 8 тис. атестованих судових експертів, з яких до державних судово-експертних установ входило близько 7,5 тис. осіб (третина з них становила адміністративно-управлінський корпус) та 522 особи-експерти, які не були працівниками державних спеціалізованих установ. На кінець 2022 року їх кількість суттєво зменшилась. Так, державних експертів у країні залишилось близько 6 тис. осіб (зменшення на 20 %), приватних – 435 осіб (зменшення на 16,6 %).

Для вирішення даної проблеми необхідно змінити підхід до фінансування судово-експертної діяльності в Україні. По-перше, необхідно здійснити оптимізацію кадрів суб'єктів судово-експертної діяльності, що дозволить підвищити оплату праці державним експертам. По-друге, слід визначити економічно обґрунтовану нормативну

вартість однієї експертогодина, з урахуванням вартості: комунальних послуг, утримання нерухомого майна, витратних матеріалів, оновлення матеріально-технічної бази тощо. У якості тимчасового заходу вважаємо за доцільне прибрати встановлену нормативну вартість однієї експертної години для приватних експертів. Доцільно надати вільному ринку можливість формування ринкової ціни на експертні послуги. Ринкова вартість формується під впливом попиту та пропозиції, витрат, цін конкурентів та інших чинників, що свідчить про її адекватність. Після того, як ринок стабілізує ціну на послуги приватних експертів, її можна буде екстраполювати на державних експертів. У будь-якому випадку отримані дані допоможуть державі у формуванні економічно обґрунтованої нормативної вартості однієї експертогодина або ціни за окрему експертизу. По-третє, вважаємо за доцільне дозволити недержавним експертним установам проводити судові експертизи у кримінальних провадженнях за дорученням слідчого, дізнавача, прокурора, суду та у справах про адміністративні правопорушення. При цьому проведення таких експертиз повинно здійснюватись за рахунок коштів Державного бюджету України. Також слід надати таким організаціям право проводити експертизи без законодавчого обмеження, для громадян та юридичних осіб, у кримінальних провадженнях та у справах про адміністративні правопорушення, на договірній основі.

Загалом забезпечення адекватного фінансування судово-експертної діяльності є критично важливим для підтримки довіри суспільства до судової системи, забезпечення справедливості судових рішень та рівності всіх перед законом.

2. Проблематика методичного забезпечення.

Експертна діяльність має будуватися на загальних засадах. Дана теза застосовується як до організаційного аспекту забезпечення судово-експертної діяльності, так і до методичного. Минули ті часи, коли судова експертиза подекуди виконувалася некваліфікованими особами, які не мали чітких знань, критеріїв та методів її проведення. На сьогодні інститут судової експертизи будується на основі принципів науковості, узгодженості, логічної послідовності та активного впровадження сучасних інноваційних технологій і досягнень. Це, звісно, має передбачати узгоджений та уніфікований підхід до методик, що використовуються в експертній діяльності. Ґрунтуючись на перерахованих вище підходах, сучасна судова експертиза вимагає високого рівня професіоналізму та методологічної визначеності. Даний підхід передбачає те, що кожен аспект експертної роботи має бути систематизований і задокументований згідно встановлених стандартів, а також має відповідати міжнародним та європейським стандартам. Лише так можна

забезпечити надійність та об'єктивність результатів експертизи, що є вкрай важливим як для проведення досудового розслідування, так і для судового розгляду справ.

В Україні питання методичного забезпечення судово-експертної діяльності все ще залишається проблемним. Воно є актуальним як для експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, так і для експертів, які працюють у державних спеціалізованих установах. Так, ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» визначає наступне: організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладаються на міністерства та інші державні органи, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність [2]. Відповідно, експерти Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства оборони України, Державної прикордонної служби України та Державного бюро розслідувань керуються у своїй діяльності науково-методичною базою, розробленою головною установою відповідного відомства, що не відповідає сучасним напрямкам розвитку судово-експертної діяльності. Що стосується судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, то науково-методичне та організаційно-управлінське забезпечення їх діяльності покладається на Міністерство юстиції України. Міністерство юстиції України у визначеному ним порядку здійснює контроль за дотриманням законодавства з питань судово-експертної діяльності судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ (ч. 3 ст. 8 Закону). Таким чином, в Україні налічується сім окремих відомств, методичні бази яких можуть суттєво різнитися між собою. Більшість судових експертиз проводять експерти з різних відомств із застосуванням різних методик. І, як результат, на стадії судового розгляду суддя має в наявності три (а були випадки – й п'ять) документа з різних відомчих установ і з різними висновками. І всі вони виконані з дотриманням методик, наукових рекомендацій та відомчих інструкцій [3]. Ситуація, що склалася, негативно впливає на розвиток інституту судової експертизи в цілому, та значно ускладнює діяльність суду, судді з оцінки експертного висновку як доказу у справі. Крім того, на сьогодні не визначено державного органу, відповідального за формування державної політики у сфері судово-експертної діяльності. Вважаємо, що створення такого державного органу, який, крім всього іншого, буде займатись питаннями: створення єдиних підходів до методичного забезпечення судово-експертної

діяльності; підготовки кадрів для всіх суб'єктів судово-експертної діяльності; підвищення кваліфікації судових експертів; контролю за діяльністю судових експертів тощо, – є нагальною необхідністю.

Координаційна рада з проблем судової експертизи, створена при Міністерстві юстиції України з метою розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, на сьогоднішній день не забезпечує повної єдності методичної бази експертних досліджень. Згідно Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 р. № 778 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 770, до повноважень Координаційної ради в розрізі питання, що ми досліджуємо, належить розроблення рекомендацій з: методичного забезпечення суб'єктів судово-експертної діяльності, а також органів, що провадять оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування і суду в організації судово-експертних досліджень; розвитку мережі суб'єктів судово-експертної діяльності, створення нових методів дослідження та впровадження нових видів судової експертизи; удосконалення форм навчально-методичної роботи з посадовими особами, що призначають судову експертизу; проведення міжвідомчих науково-методичних конференцій, семінарів, нарад; налагодження і розвитку міжнародного співробітництва та обміну науково-технічними досягненнями в галузі криміналістики і судової експертизи; здійснення інших заходів, спрямованих на розвиток судової експертизи [10] та ін. Проте, величезний недолік функціонування Координаційної ради полягає в тому, що вона «розробляє рекомендації», тобто вся робота органу носить рекомендаційний, а не обов'язковий характер.

У цьому разі, на нашу думку, виправданим є ліквідація Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції, а на її основі створення незалежного органу (Національна служба із забезпечення судово-експертної діяльності або Національна експертна служба України), який включав би в себе представників не лише Міністерства юстиції України, а й представників усіх державних органів, які мають свої власні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність. Крім того, доцільно включити до складу запропонованого нами незалежного органу представників різних наукових напрямів та незалежних експертних асоціацій [11; 12]. Відзначимо, що створення даного органу відповідає Концепції розвитку європейської судової експертизи в частині необхідності визначення єдиного контактного органу з метою поширення інформації стосовно заходів, розроблених

для впровадження зазначеної Концепції. Також Концепція передбачає, що саме даний контактний орган повинен брати участь у координації та співпраці між відповідними національними зацікавленими сторонами, гарантуючи, що всі запропоновані заходи у рамках створення та розвитку Європейського простору судової експертизи будуть підтримуватись та реалізовуватись на національному рівні.

З огляду на вищевикладене вважаємо, що Національна служба повинна взяти на себе всі повноваження Координаційної ради з проблем судової експертизи та повноваження профільних структурних підрозділів інших державних органів, які на сьогодні забезпечують судово-експертну діяльність та організаційно-управлінські засади діяльності підвідомчих державних спеціалізованих установ, що здійснюють судово-експертну діяльність. Даний орган повинен здійснювати як роботу з допуску в експертну практику нових методик дослідження речових доказів, так і роботу, пов'язану з реєстрацією експертних методик у єдиному реєстрі, доступ до якого безперешкодно повинні бути б мати як державні, так і приватні судові експерти. Вжиття таких заходів дозволить уникнути фрагментації у методичному забезпеченні, яка існує нині в галузі судової експертизи. Це також сприятиме інтеграції передових наукових та практичних розробок у роботу судових експертів та забезпечить більш ефективне використання сучасних методів і технологій у судовій практиці.

Сучасна практика судової експертизи має інтегрувати передові досягнення у сфері науки й технології. Це передбачає активне використання сучасного обладнання та інноваційних методів дослідження, а також постійне оновлення знань та професійних навичок судових експертів. Технологічні нововведення сприяють підвищенню точності й ефективності судових експертиз, що, у свою чергу, зміцнює довіру суспільства до судової системи загалом. Отже, важливо встановити уніфікований методичний підхід до проведення судових експертиз, який буде гарантією надійного та ефективного функціонування цього невід'ємного елемента кримінального, адміністративного, цивільного та ін. форм судочинства. Вважаємо, що головну роль при цьому має відіграти новий орган, повноваження якого повинні мати не рекомендаційний, а обов'язковий характер.

3. Проблематика кадрового забезпечення.

Розвиток сучасного суспільства і технологічні зміни вимагають від судових експертів постійного оновлення та поглиблення своїх знань. Виникнення нових видів кримінальних правопорушень та способів приховування доказів роблять судову експертизу ключовим інструментом у розслідуванні кримінальних правопорушень та

вирішенні судових спорів. Судові експерти, працюючи в умовах мінливого інформаційного ландшафту, повинні вміти адаптуватися до нових викликів. Це означає, що вони повинні не просто стежити за останніми технологічними досягненнями, методами дослідження та аналізу, а й, навіть за мінливих умов, продовжувати проводити експертні дослідження на високому професійному рівні та забезпечувати суб'єкта, який ініціював експертизу, якісним і надійним експертним висновком.

Судова експертиза має свої унікальні характеристики, які вимагають від експерта наявності спеціалізованих знань і навичок. Професійна мова судових експертів включає спеціальні терміни і поняття, які можуть бути незрозумілими звичайним громадянам. Однак, ця мова необхідна для чіткої й однозначної комунікації між експертами та слідчими, дізнавачами, прокурорами й судами. Наявність такої професійної мови є ключовою характеристикою судово-експертної професії та сигналізує про її стійкість і незалежність. Крім того, роль судових експертів не обмежується простим наданням висновків. Вони виступають в якості свідків у судах, пояснюючи та обґрунтовуючи свої висновки перед учасниками процесу. Це вимагає від них не лише глибоких знань, а й уміння ефективно комунікувати та презентувати свій матеріал.

Судово-експертна діяльність, будучи частиною слідчої та судової практики, розробила власні експертні поняття та категорії. Вирішення основних експертних завдань у багатьох видах судової експертизи потребує одночасного застосування різних критеріїв. Наприклад, у судово-медичній експертизі для визначення характеру та ступеня шкоди здоров'ю використовуються медичний та юридичний. В судово-бухгалтерській експертизі експерти оцінюють матеріальні збитки та методи приховування недоліків у бухгалтерському обліку, застосовуючи також обидва критерії. Практика свідчить про випадки, коли одні й самі досліджувані факти та обставини приводили експертів до різних висновків через неправильне чи неповне застосування юридичних критеріїв. Ігнорування або неправильне використання юридичних критеріїв у судових експертизах може призвести до помилкових висновків за одних і тих самих вихідних даних та умов дослідження. Таким чином, особливістю судово-експертної професії є необхідність об'єднання та інтеграції різноманітних знань, що набуваються в ході здобуття профільної вищої освіти. Ці знання поділяються на дві основні групи: базові спеціальні знання в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ та процесів (наприклад, медичні, психіатричні, психологічні, біологічні, фізичні, хімічні, економічні, автомобільно-технічні, будівельно-техніч-

ні, пожежно-технічні тощо), та вторинні знання, пов'язані з юриспруденцією, включаючи криміналістику. Ці дві групи знань утворюють основу експертної спеціальності та судово-експертної діяльності в цілому. Важливо, що в різних галузях судової експертизи ці дві групи знань можуть мати різну значимість. Наприклад, у традиційних криміналістичних експертизах (таких, як судово-почеркознавча, судово-технічна експертиза документів, судово-балістична, судово-трасологічна тощо) криміналістика відіграє центральну роль і вважається базовою спеціальністю. Загалом, на сьогоднішній день проблематично знайти експертну спеціальність, яка б досить помітно відрізнялася від вихідних спеціальностей, на базі яких вона була створена. Це наголошує на важливості визначення оптимального балансу між основними та додатковими знаннями в галузі судової експертизи.

Вищезазначене свідчить про те, що підготовка судових експертів з будь-якого напрямку, починаючи з перших років незалежності країни, повинна була: 1) ґрунтуватися на міцному юридичному фундаменті; 2) включати в себе профільні знання в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ та процесів. Це дозволило б забезпечити високий рівень підготовки експертів, їх експертну кваліфікацію та подальший професійний розвиток, необхідний для ефективного виконання ними своїх експертних обов'язків. Що стосується наявної ситуації, то аналіз сучасної системи підготовки експертних кадрів в Україні дозволив виявити наступні її недоліки: нездатність системи підготовки кадрів адаптуватися до мінливих соціальних умов, включаючи посилення криміногенної ситуації; невикористання сучасних наукових і технічних досягнень останніх десятиліть в освітньому процесі; нездатність системи задовольнити актуальні потреби правоохоронних органів у спеціальних знаннях, пов'язаних із сучасною наукою і технікою, а також в експертах, які мають такі знання; система підготовки кадрів надто консервативна й нездатна до гнучкої адаптації, що перешкоджає підготовці судових експертів за новими експертними спеціальностями; наявна система експертних спеціальностей у спеціалізованих експертних установах України (СЕУ) не співпадає з відповідними базовими спеціальностями, які здобуваються на сьогодні у вищих навчальних закладах. З урахуванням перерахованих недоліків, розглянемо окремі напрями щодо модернізації системи підготовки експертних кадрів, не забуваючи про сучасні вимоги та виклики, які пред'являються судово-криміналістичною практикою та суспільством загалом. Це дозволить більш ефективно справлятися зі злочинністю та покращити якість правосуддя в Україні.

Грунтуючись на розумінні причин, що призводять до неефективної діяльності правоохоронних органів у сфері використання спеціальних знань, можна виділити напрями та принципи, які слід врахувати під час реорганізації навчально-виховного процесу, спрямованого на підготовку судових експертів, з метою усунення цих недоліків.

Насамперед, необхідно подолати розрив, який існує між підготовкою експертів у різнопланових відомчих навчальних закладах. Підходи до навчання експертних кадрів у Міністерстві внутрішніх справ, Міністерстві юстиції, Міністерстві охорони здоров'я, Службі безпеки України та Державній податковій службі України мають загальні методичні основи, але при безпосередній підготовці у кожній експертній установі існує своя специфіка, як в організації навчання, так і в його методичному забезпеченні. Крім того, специфіка професійної підготовки співробітників експертно-криміналістичних підрозділів правоохоронних органів МВС, СБУ та ДПСУ полягає у доборі кандидатів не лише для роботи в якості спеціаліста (фахівця) або експерта, а й співробітника правоохоронного органу [13, с. 138-139]. Вважаємо, що в навчальному процесі необхідно розділяти учнів – майбутніх судових експертів та правоохоронців [14]. За останніми необхідно залишити підготовку з урахуванням відомчої специфіки, а перших навчати за єдиною методикою (у рамках обраної експертної спеціалізації), загальним для всіх ВНЗ стандартам. Такий підхід сприятиме більш консистентній та високоякісній освіті для учнів, майбутніх судових експертів, незалежно від відомчої приналежності навчального закладу, та дозволить їм після отримання освіти бути менш обмеженими у виборі місць працевлаштування.

Необхідно нівелювати невідповідність поточних навчальних програм, за якими навчаються майбутні судові експерти, реальним потребам практики, які диктуються специфікою розслідування та запобігання злочинам. Так, експерти-криміналісти мають бути готові до роботи з нетрадиційними видами злочинів та способами їх скоєння, а також до застосування нестандартних спеціальних знань та проведення відповідних експертиз. Зазначимо, що під нетрадиційними методами розкриття й розслідування злочинів у криміналістичній літературі мають на увазі методи, які ще не стали загальноприйнятими, не були широко використані, не були систематично вивчені й оцінені, і їх наукова обґрунтованість зазнає критики. У сучасних експертів все «нетрадиційне» не повинно викликати труднощів, і вони повинні бути здатними орієнтуватися в будь-яких, притаманних їх спеціалізації, методах експертного дослідження. На жаль, традиційна система підготовки судових експертів ігно-

рує нові потреби у сфері слідчої практики і не адаптується до мінливих закономірностей матеріального світу та злочинної діяльності. Нестача експертів у нових, нетрадиційних криміналістичних спеціалізаціях прямо пов'язана з відсутністю відповідних освітніх програм у ВНЗ, які були б орієнтовані на підготовку таких фахівців. Необхідна розробка програм підготовки експертів як у традиційних, так і в нових спеціальностях, а також перегляд структури навчання, як з точки зору якості, так і кількості.

Нині перед правоохоронними органами та експертними установами постає два шляхи: або відмовлятися від проведення нових експертиз та досліджень через відсутність підготовлених експертів (що часто має місце), або розпочати самостійно здійснювати підготовку таких експертів. Цільова фахова підготовка судових експертів за окремими спеціальностями у системі вищої освіти України взагалі не здійснюється. Так, серед затвердженого переліку спеціальностей є спеціальність «Судова експертиза», освітньо-професійна програма якої не передбачає поглибленого вивчення теорії та практики проведення судово-економічної експертизи [15, с. 1042]. Щодо спроб експертних установ проводити самостійну підготовку таких експертів, то вони є розрізненими й неузгодженими між собою.

Раніше ми згадували про необхідність створення незалежного органу – Національної служби із забезпечення судово-експертної діяльності. Відсутність даного органу на практиці негативно впливає на можливість аналізу й зіставлення інформації про: кваліфікацію наявних судових експертів, визначення потреб експертних установ у нових спеціалістах, кількість підготовлюваних судових експертів у державних та приватних навчальних закладах тощо. І це при тому, що в країні успішно функціонує Державний реєстр атестованих судових експертів, що містить ПІБ експерта, регіон, організацію, назву комісії, номер, його спеціалізацію. Лише зіставлення зазначених даних дозволить розробити уніфікований методологічний підхід до підготовки та вдосконалення експертних кадрів. Вирішення цих завдань шляхом проведення наукових досліджень та розробки відповідних рекомендацій ми пропонуємо покласти на Національну службу із забезпечення судово-експертної діяльності.

Підсумовуючи, хотілося б відзначити, що з урахуванням швидкого розвитку науки й техніки необхідно періодично переглядати перелік видів судових експертиз та спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта [16]. Масова цифровізація, технологічні прориви тощо, зумовлюють необхідність регулярного оновлення змісту експертних спеціальностей, особливо враховуючи зміни у правовій галузі, що робить актуальною потребу в експертах,

здатних працювати в нових умовах, які диктує нам інформаційна ера.

4. Проблематика правового регулювання.

Базовим правовим актом, який визначає правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки, є Закон України «Про судову експертизу».

Сам факт прийняття Закону України «Про судову експертизу» мав суттєвий позитивний вплив на розвиток інституту судової експертизи, оскільки він став першим законом в історії незалежної України, який об'єднав основні засади експертної діяльності. У даному правовому акті відображені такі важливі питання, як правовий статус судового експерта, основи експертної діяльності, її завдання, принципи тощо. Проте, об'єктивно, даний акт, ухвалений 1994 року, нині не відповідає сучасним напрямкам розвитку інституту судової експертизи. Пробіли та прогалини пов'язані з тим, що Закон, як і практично всі нормативно-правові акти в галузі судової експертизи, регулює, по суті, лише процесуальну сторону проведення судових експертиз, залишаючи при цьому не вирішеними організаційно-тактичні питання процесу проведення судових експертиз. Серед основних проблем, які необхідно врегулювати на законодавчому рівні у сфері судово-експертної діяльності, слід зазначити наступні: Закон України «Про судову експертизу» фактично не містить визначень термінів («експертна ініціатива», «кваліфікація судового експерта», «методика проведення судової експертизи», «судово-експертна діяльність», «криміналістична експертиза» та ін.), які застосовуються в судово-експертній діяльності; актуальною залишається потреба конкретизації положення закону щодо основ проведення судової експертизи; в Законі України «Про судову експертизу» відсутні терміни проведення експертиз; існує потреба в законодавчому регулюванні процедури рецензування висновків, отриманих від судових експертів; не визначено державного органу, який був би відповідальним за формування та реалізацію державної політики у сфері судово-експертної діяльності; норми підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють організаційні питання судово-експертної діяльності, виходять за межі норм, встановлених Законом України «Про судову експертизу»; нарізла потреба детального законодавчого регулювання діяльності приватних експертних установ та роботи приватних експертів тощо.

Виходячи з усього перерахованого вище, вважаємо, що Закон України «Про судову експертизу» необхідно комплексно переробити, або, що

більш доцільно, замінити новим базовим законом, який буде визначати правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності. Система судово-експертної діяльності на сучасному етапі її розвитку повинна будуватися й розвиватися, виходячи з потреб органів влади, судових органів та населення, що означає наявність єдиних засад експертної діяльності в плані її законодавчого регулювання. Прийняття нового закону, з метою оновлення регулювання сфери судово-експертної діяльності, є нагальною необхідністю, зумовленою структурними змінами, викликаними, у свою чергу, проведеною широкомасштабною судовою реформою.

Висновки. В ході проведеного дослідження були встановлені наступні напрями в яких фіксуються недоліки організації судово-експертної діяльності в Україні: фінансування; методичне забезпечення; кадрове забезпечення та правове регулювання судово-експертної діяльності. З метою їх подолання були запропоновані наступні заходи: реформувати законодавство, в напрямі прийняття оновленого базового закону, який буде визначати правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності в Україні; модернізувати та вдосконалити матеріально-технічну базу державних спеціалізованих установ; забезпечити судових експертів гідними умовами праці (технічними, матеріальними, фінансовими тощо); шляхом вироблення та впровадження загального освітнього підходу розширити та уніфікувати професійні компетентності судових експертів; покращити систему державного управління судово-експертної діяльності шляхом створення державного органу відповідального за формування державної політики у сфері судово-експертної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Габрелян А.Ю. Аналіз сучасного стану ринку експертних послуг в світі та в Україні. *Траекторія науки*, 2020. № 6 (10). С. 2001–2013.
2. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1994. № 28. Ст. 232.
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність та самоврядування судових експертів». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1047407> (дата звернення: 21.09.2023).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88.
5. Інструкція про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати

- винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 р. № 710. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.09.2023).
6. Про встановлення вартості однієї експертгодини у 2023 році: Наказ Міністерства юстиції України від 16.01.2023 р. № 230/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0084-23#Text> (дата звернення: 21.09.2023).
 7. Експертгодина. Особливості. Об'єктивність. URL: https://seu.in.ua/last_news/ekspertogodyna-osoblyvosti-ob-yektyvnist/ (дата звернення: 21.09.2023).
 8. Про розгляд Звіту про результати аудиту ефективності управління науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України, що має фінансові наслідки для державного бюджету: Рішення Рахункової палати від 23.12.2022 р. № 28-1. URL: <http://rp.gov.ua/FinControl/FinResolutions/?id=1336> (дата звернення: 21.09.2023).
 9. Габрелян А. Вектор розвитку України: дилема вибору. *Матеріали конференцій МЦНД*, 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> (дата звернення: 21.09.2023).
 10. Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 р. № 778 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 770). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.09.2023).
 11. Габрелян А.Ю. Особливості функціонування міжнародних стратегічних альянсів в ІТ-сфері. *«Правові системи». Науково-практичний електронний журнал*, 2018. № 1/2. С. 490–498.
 12. Габрелян А.Ю. Переваги та недоліки створення міжнародних стратегічних альянсів. *«Правові системи». Науково-практичний електронний журнал*, 2018. № 3. С. 601–610.
 13. Репешко П.І. Механізми кадрового забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. *Економіка та держава*, 2011. № 8. С. 138–140.
 14. Чепель О.В., Габрелян А.Ю. Показання свідка в кримінальному процесі: поняття, зміст, вимоги. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023. № 4. С. 451–458.
 15. Сизоненко О.А. Організація кадрового забезпечення судово-економічної експертизи. *Глобальні та національні проблеми економіки*, 2015. № 4. С. 1041–1045.
 16. Габрелян А.Ю. Поняття та сутність дефініції експертне консультування. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*, 2013. № 59. С. 270–276.